

Betalning – En rättsfigur med många drag

GÖRAN MILLQVIST

1. Inledning

I rättspraxis från Högsta domstolen från de senaste 30-talet åren finns flera fall som berör problem i samband med betalning, problem som sammanhänger med förhållandet att en betalningsförmedlare (en bank eller motsvarande) varit inblandad och att därigenom frågor uppstått angående tider för verkställighet av betalning, misstag och återkrav med mera. Kännetecknande för sådan betalning är att den är *indirekt* i den meningen att ett eller flera mellanled hanterar betalningen för betalarens och betalningsmottagarens räkning. Motpolen är härvid den *direkta* betalningen i form av kontantbetalning, där betalaren överlämnar sedlar och mynt till betalningsmottagaren.¹ Detta är en faktisk handling (realhandling om man så vill) men väl även en rättshandling, som dock inte väcker samma frågor som den indirekta betalningsakten.

Ett tämligen nytt rättsfall som berör betalningsförmedlingen som sådan är en dom från HD från april 2009, NJA 2009 s. 182, angående återkrav mot bank på grund av misstagsbetalning, se strax nedan. Så snart en betalning sker på annat sätt än genom kontantbetalning blir betalaren beroende av att vald metod för betalningsförmedlingen fungerar. Sverige har ännu ingen lagstiftning med direkt syfte på dessa frågor men arbete har pågått på grund av att EU:s betaltjänstdirektiv egentligen skulle ha varit implementerat i med-

¹ Betalning ur olika aspekter har behandlats tämligen utförligt i modern litteratur se Ingrid Arnesdotter, *Moderna betalningsmetoder*, Nerenius & Santérus Förlag, Stockholm 1996, Lennart Johansson, *Banker och Internet*, Iustus Förlag, Uppsala 2006, särskilt kap. 4–7, Kai Krüger, *Pengekrav*, 2 uppl., Universitetsforlaget AS, Bergen, 1984, Bert Lehrberg, *Moderna betalningsformer*, 3 uppl., I B A Institutet för Bank- och Affärsjuridik AB, Uppsala 2005, Mikael Mellqvist & Ingemar Persson, *Fordran & skuld*, 8 uppl., Iustus Förlag, Uppsala 2007, s. 234 ff., Karl Olivecrona, *Penningenhetens problem*, C W K Gleerup, Lund 1953, och Karin Wallin-Norman, *Kontorätt. Rätt till kontoförda värdepapper*, Jure Förlag AB, Stockholm 2009, s. 79 ff.

lemsstaternas lagstiftning redan den 1 november 2009.² Direktivet är ett fullharmoniseringsdirektiv, art. 86. Det kan därmed vara av visst intresse att något titta på svensk rättspraxis på området och då särskilt den fråga som stod i centrum i det senaste fallet, nämligen *tidpunkten för definitiv betalning*.

Det finns många tänkbara frågor kring betalning som kan diskuteras. Flera ansluter till relationen mellan betalaren och betalningsmottagaren och det förhållandet att betalning i de flesta fall är motprestationen till en annan prestation och får mycket av sitt innehåll från denna andra prestation och det avtal som i normala fall ligger till grund för dem båda, såsom dröjsmål med betalningen (NJA 1991 s. 217), fördelning av betalning mellan flera borgenärer (NJA 2005 s. 557), prisnedsättning, beräkningsgrund för prissättning, destineringsavtal av betalning, betalningsort etc. Dessa aspekter av betalning skall inte tas upp här, de hör mera hemma inom respektive område.³

Även allmänna avtalsrättsliga frågor aktualiseras i samband med betalning. I notisfallet NJA 2009 N40, är bankbetalning tema men i detta fall står inte själva betalningsakten i centrum utan behörigheten att beordra en överföring från ett klientmedelskonto. I fallet hade en obehörig person beordrat en överföring från en advokatbyrås klientmedelskonto, vilket stod i överensstämmelse med klientens önskan men som inte ratifierats av advokatbyrån. Beloppet hade därefter "försvunnit". Ratihabition i detta fall hade enligt hovrätten krävt ett godkännande av att den obehörige personen beordrade betalningen, det räckte inte att byrån eventuellt skulle ha accepterat överföringen som sådan i efterhand. HD förklarade att passivitet inte medförde ratihabition. Banken hade därmed inte betalat med befriande verkan utan fick ersätta klienten med det överförda beloppet.

Återvinning av betalning enligt konkurslagen är en återkommande frågeställning i rättstillämpningen. Ett fall där den rättsliga karaktären av betalning i åter-

² Europaparlamentets och rådets direktiv 2007/64/EG av den 13 november 2007 om betaltjänster på den inre marknaden och om ändring av direktiven 97/7/EG, 2002/65/EG, 2005/60/EG och 2006/48/EG samt upphävande av direktiv 97/5/EG, EGT L 319, 5.12.2007, s. 1. Implementering är dock numera verkställd genom lagen (2010:571) om betaltjänster, vilken trädde i kraft den 1 augusti 2010, se prop. 2009/10:220. I samband därmed upphävdes lagen (1999:268) om betalningsöverföringar inom Europeiska ekonomiska samarbetsområdet.

³ Från senare tid kan också nämnas NJA 2009 s. 519, vari HD konstaterar att en talan mot en betalningsmottagare om ersättning för en genomförd misstagsbetalning inte är en utomobligatorisk skadeståndstalan i den mening som avses i art. 5.3 Luganokonventionen 1988, se lag (1992:794) om Luganokonventionen, och därför inte kan väckas vid domstol på den ort där skada inträffat. Se även NJA 2009 s. 64 ang. den s.k. avräkningsordningen vid icke destinerad betalning och bevisbördeplaceringen för fordrans existens och betalning.

vinningssammanhang diskuteras är NJA 2001 s. 474 angående återvinning enligt 4 kap. 18 § konkurslagen av en betalning som skett till en mottagare som hade avtal med sin bank om att inkommande betalningar skulle gå i omedelbar avräkning på mottagarens skuld till banken. Återvinningstalan riktades mot banken. HD fann rekvisiten i 4 kap. 18 § konkurslagen uppfyllda och återvinning kunna ske. HD menade att det inte förelåg någon tvekan om att ett penningbelopp utgjorde egendom i paragrafens mening och att det i vissa fall var möjligt att anse samma belopp ha överförts först till en mottagare och sedan till en annan mottagare. Därtill var betalning att jämställa med överlåtelse, vilket är rekvisit i stadgandet. ”Ett penningbelopp kan överlätas t.ex. genom gåva. Det vanliga är dock att pengar överförs genom betalning. I en betalning kan som ett väsentligt moment sägas ingå en överlåtelse av ett penningbelopp.”⁴

Vilka regler gäller för betalningar som verkställs via olika betalningsförmedlare? De fall som avdömts i HD har dels handlat om problem som uppstått på grund av att betalningsförmedlaren begått något fel, dels att krav framställts mot förmedlaren då den egentlige motparten och betalaren inte kunnat eller velat betala, främst på grund av konkurs. Gemensamt för dem är dock att själva betalningsmetoden spelat roll för den rättsliga problemformuleringen och lösningen. Detta är också temat för betaltjänstdirektivet. Direktivets materiella regler avgränsas utifrån den betalningsförmedling som utpekade institut bedriver och som skall harmoniseras inom EU.

Samma tema återkommer också i amerikansk lagstiftning avseende bankbetalningar, se Art. 4A Uniform Commercial Code (UCC), ”Funds transfers”, och i den modelllag på området som utarbetades av UNCITRAL redan 1992.⁵ Båda dessa regelverk är inriktade på själva förmedlingstransaktionen sedan en betalare lämnat en betalningsorder till en förmedlare om att en specifik betalning skall verkställas till en utpekad betalningsmottagare. Med uttrycket ”funds transfers” täcker den amerikanska lagstiftningen in de moment som krävs för genomförandet av en bankbetalning, från betalarens avgivande av en betalningsorder, i någon form, till sin bank, till betalningsmottagarens mottagande av beloppet i form av mottagarbankens accept av ordern, normalt genom kreditering av mottagarens konto och meddelande till denne, Art. 4A-104 (a) UCC.⁶ Däremellan kan finnas ett eller flera mel-

⁴ Ref. s. 484.

⁵ http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/payments/1992Model_credit_transfers.html.

⁶ För en kritisk analys av dessa regler se Symposium: Rethinking payments law, 83 Chicago-Kent Law Review 477 (2008).

lanled som också avger betalningsorder till nästa led avseende betalningen. Hela kedjan täcks därmed, från den ursprungliga ”ordergivaren” till den slutliga mottagaren och samtliga förmedlingsled däremellan. Tekniken bygger på att varje ”länk” i kedjan anses avge en i princip ny betalningsorder och att varje ”länk” kan isoleras ur ansvarssynpunkt liksom då det gäller att återkalla en betalningsorder. Lagstiftningen anger således de rättsverkningar, inklusive det ansvar, som följer av att en betalningsorder lämnas till en bank om att en betalning skall verkställas till en mottagare. UNCITRAL:s modellag har ett snarlikt innehåll men har inte rönt någon större framgång vad gäller att verkligen stå modell och införas som lagstiftning i något land. EU:s betaltjänstdirektiv bygger dock i stor utsträckning på modellen, vilket ändå måste anses som en framgång. Art. 4A UCC antogs däremot i samtliga delstater på relativt kort tid och är sedan 1992 gällande över i princip hela USA.

2. Tidpunkten för definitiv betalning

2.1 Regler

Vid kontantbetalning utgör överlämnandet av sedlar och mynt det avgörande momentet för definitiv betalning. Mellan parterna har den betalningskyldige därmed fullgjort sin prestation och sakrättsligt har fullbordan skett genom tradition. Genom användandet av kontanter åstadkommes den avsedda värdeöverföringen mellan parterna eftersom kontanter i sig utgör det värde de uttrycker. Rättsverkningarna är också knutna till det fysiska innehavet, det gäller civilrättsligt såväl som offentligrättsligt och straffrättsligt. Men genom användningen av olika indirekta betalningsmetoder måste fullbordanspunkten fastställas och om alla eller endast vissa rättsverkningar är knutna till denna tidpunkt.⁷ En indirekt betalningsmetod innefattar också flera parter än enbart betalare och betalningsmottagare vilket medför behov av regler som anger rättsverkningarna gentemot samtliga berörda.⁸

⁷ År 1956 formulerade Knut Rodhe problemet sålunda, ”I den mån bokbetalningar godtagas uppstår frågan hur långt betalningstransaktionen skall ha fortskridit inom prestations-tiden, för att icke dröjsmål skall uppstå”, Knut Rodhe, *Obligationsrätt*, P.A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm 1956, s. 33. Svaret Rodhe lämnar är att osäkerhet råder men han pekar på dåvarande 3:21 nyttjanderättslagen (12:20 JB) angående hyresbetalning (betalning skall anses ha skett då betalningsuppdrag i någon form inkommer till betalningsförmedlaren), som dock då endast var en precisering av väsentlighetskravet för hävning.

⁸ Se Benjamin Geva, *Bank collections and payment transactions. Comparative study of legal aspects*, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 213 ff.

I det *amerikanska* regelsystemet sker den slutliga betalningen till betalningsmottagaren som huvudregel då dennes bank accepterat en betalningsorder från betalaren, UCC Art. 4A-406(a). Exakt *när* denna accept sker i förhållande till debiteringar och krediteringar av konton på vägen mellan betalaren och betalningsmottagaren kan variera, slutlig betalning *kan* således ha skett innan mottagarens konto krediteras med beloppet ifråga, jfr UCC Art. 4-209 och 4-405. Detta kan innebära en risk för banken men banken kan naturligtvis avstå från att ta en sådan risk och avvakta mottagandet (krediteringen) av beloppet innan accept sker i förhållande till betalningsmottagaren.

Ett liknande system gäller enligt *UNCITRAL:s modellag*. Den avgörande åtgärden är den mottagande bankens accept av en betalorder, vilket ger betalningsmottagaren rätt att disponera över betalningen, art. 9 och 10. Slutlig betalning har då skett även om det rör sig om en förtida accept i förhållande till kreditering av beloppet hos den mottagande banken.

Enligt *betaltjänstdirektivet* är huvudregeln att en kontobetalning (kontoöverföring) skall verkställas och bli tillgänglig för mottagaren (bli definitiv) dagen efter den dag en betalningsorder skall anses ha mottagits av betalarens betaltjänstleverantör. Detta framgår av en sammanställning av artiklarna 64, 66, 69 och 73.⁹ Regelsystemet bygger här på att en betalningsorder från en betalare är oåterkallelig då den inkommer till betaltjänstleverantören, såvida det inte avtalats om senare verkställighet varvid avtalad dag anses som ankomstdag, art. 64 och 66. Kreditering av mottagarens betaltjänstleverantörs konto skall sedan ske senast dagen efter ankomstdagen varvid beloppet omedelbart skall ställas till mottagarens disposition, art. 69 och 73. Detta utgör huvudspåret för en enkel kontobetalning som initieras av betalaren och som skall gå från dennes konto till en mottagares konto. Modifieringar i kraven sker i de fall det handlar om betalningar som initieras av mottagaren (exempelvis kortbetalningar) eller som ingår i autogirosystem.¹⁰

2.2 Högsta domstolens praxis

Vad gäller då enligt svensk rätt för närvarande? Lagstiftning saknas men i rättspraxis har frågan varit uppe i flera olika sammanhang. Frågan om full-

⁹ Se 5 kap. 9, 14, 19 och 21 §§ betaltjänstlagen.

¹⁰ Direktivet innehåller också utförliga regler om betalarens auktorisation av betalningstransaktioner, ansvar för hantering av s.k. betalningsinstrument (kort, nummerdosa för internetbank o.likn.) och ansvar för felaktiga och icke auktoriserade betalningar, art. 54–63.

gjord betalning mellan betalare och betalningsmottagare var central i *NJA 1992 s. 782*. ”Visad betalningsvilja” från gäldenären (Södertälje Stadshotell) avseende betalning av försäkringspremie utgjorde *inte godtagbar betalning*. Det räcker inte med att ha postat en betalningsorder till Postgirot för att betalning skall anses ha skett. Först sedan ordern inkommit till Postgirot har betalning skett. Om det som i rättsfallet rör sig om en pappersavi i vanlig postgång betyder det att betalning sker tidigast dagen efter det att avin lagts på postlådan. I rättsfallet var det avgörande om betalning skulle anses ha skett samma dag som ordern postades eller först dagen därpå eftersom det rörde sig om försenad betalning av försäkringspremie och försäkringen skulle åter börja gälla dagen efter inbetalning av premien. Tidigt på morgonen dagen efter det att betalningsordern postats inträffade försäkringsfall (brand) och om betalning kunde anses ha skett redan då ordern lades på postlådan skulle försäkringen gälla men om betalning skedde först dagen därpå då avin inkom till Postgirot var inbetalaren oförsäkrad vid tidpunkten för branden. HD anknöt här till en allmän regel om att ”den avgörande tidpunkten för genomförandet av betalningen bör vara den dag då medlen kommer under borgenärens rådighet.”¹¹ Vid girering är detta således tidigast den dag betalningsordern inkommer till girocentralen. HD ansåg inte heller anledning föreligga att jämlikt 36 § avtalslagen jämka villkoret om återinträde av försäkringskyddet dagen efter betalning, eftersom det skulle innebära att

”domstolen kompletterar ett allmänt tillämpat standardvillkor med en regel som innebär att med betalning likställs visad betalningsvilja i form av en påbörjad betalningstransaktion trots att villkoret befunnits (avsnitt 1.1 [av domen]) anknäta till sedvanliga civilrättsliga principer.”¹²

Denna regel om rådighet över beloppet har preciserats genom både tidigare och senare rättsfall. Redan i *NJA 1982 s. 366* uttalade HD:

”Betalning över postgirot är ett inom affärlivet allmänt godtaget betalningssätt. Av betydelse för frågan om rättidig betalning är att, *när bokföring hos postgirot sker av en betalningstransaktion, gäldenären förlorar möjligheten att återkalla betalningsuppdraget och därmed rådigheten över beloppet*. Vid bedömning huruvida en betalning skall räknas gäldenären till godo vid en prövning enligt 4 § konkurslagen

¹¹ Ref. s. 803, min kursivering.

¹² Ref. s. 806. Däremot ansåg HD Stadshotellets försäkringsmäklare ha varit försumlig genom bristande information och ansvarig för skadan.

får det anförda tillmätas avseende framför det förhållandet att besked om betalningen inte kommit mottagaren tillhanda på bokföringsdagen.”¹³

I NJA 1988 s. 312 ställdes frågan vilken betydelse för den definitiva betalningstidpunkten mottagarens *vetskap* om betalningen hade. HD fann i detta fall,

”Åtminstone när såsom i förevarande fall borgenären anvisat gäldenären att betala till visst postgirokonto, framstår å andra sidan postgirot som ombud för borgenären, vilket talar för att betalningen anses fullgjord *när bokföring skett på borgenärens konto*. I samma riktning talar att vissa betalningsmottagare tydligen i stor utsträckning tillgodogör sig betalningarna samma dag de bokförs genom att i sin tur lämna egna betalningsuppdrag till postgirot. Av särskild betydelse är möjligheten att i efterhand kunna bedöma när betalning skett och att föra bevisning härom. Även frånsett lördagar och helgdagar kan förseningar inträffa vid postbefordringen av kontoutdragen. Det är föga rimligt att gäldenären, som har att visa när betalning skett, skall förebringa utredning om när ett kontoutdrag nått hans borgenär. Det är däremot lätt att konstatera, vilken dag postgirot har bokfört betalningen. – – – Uppkommer fråga om vid *vilken tidpunkt på dagen* betalning skett torde med hänsyn till postverkets upplysning att enligt postgirots uppfattning betalaren kan förfoga över sin betalning under bokföringsdagen få anses att den fullgjorts vid den tidpunkt då postgirot avslutat sina bokföringsåtgärder.”¹⁴

I NJA 1995 s. 25 gällde frågan när en betalning senast kunde *återkallas* av betalningsförmedlaren (en bank), sedan betalningsorder införts i betalningssystemet men förmedlarens uppdragsgivare begärt återkallande. På förfalldagen för skattebetalning hade banken verkställt girering av skatt m.m. men dagen därefter hade kunden begärt att betalningen skulle återkallas på grund

¹³ Ref. s. 370, min kursivering. 4 § 1921 års konkurslag motsvaras av 2 kap. 9 § konkurslagen (1987:672).

¹⁴ Ref. s. 318 f., mina kursiveringar. Se även det efterföljande fallet NJA 1998 s. 23. Frågan i målet gällde om R J betalt vissa ansökningsavgifter till tingsrätten i tid innan denna meddelade ett avvisningsbeslut. R J:s betalning bokfördes på tingsrättens postgirokonto den 20 jan. 1997, samma dag som tingsrätten meddelade sina avvisningsbeslut. HD förklarade härvid att ”[p]ostgirot avslutar sina bokföringsåtgärder genom att kreditera mottagarens konto i reskontran. Denna kreditering sker vid en sista datakörning efter arbetsdagens slut (se Ingrid Arnesdotter, Moderna betalningsmetoder, 1996 s. 114 f. och s. 135 f.). På grund av det anförda finner HD utrett att [R J:s] betalning inte skett före det att TR:n meddelade avvisningsbesluten. Hans överklagande skall därför lämnas utan bifall.” Ref. s. 24.

av att täckning för beloppet inte influtit som planerat. Kunden inställde betalningarna samma dag och försattes i konkurs strax därefter. Bankens betalning skedde via det så kallade skattegirot vilket innebar girering via bankgirot till postgirot, med clearing dem emellan, för betalning till staten. HD förklarade:

”Allmänt får anses gälla att en betalning kan återkallas så länge beloppet står under betalarens rådighet. När en gäldenär betalar ett belopp över ett betalningssystem påverkas möjligheten att återkalla betalningen av de villkor som gäller för betalningsförmedlingen i systemet. I fråga om förutsättningarna för återkallelse av den i målet aktuella betalningen måste även beaktas de särskilda bestämmelser som gäller för förfarandet vid inbetalning av skatt och arbetsgivaravgifter. Slutligen skall uppmärksammas att Riksskatteverket visserligen har vitsordat, att betalningen kunnat återkallas direkt hos uppbördsmyndigheten men att detta vitsordande inte kan ges någon vidare innebörd än att återkallelsen skulle ha skett hos myndigheten före den tidpunkt då betalningstransaktionen inte längre kunde avbrytas.

Bankgirocentralens och Postgirots yttranden ger vid handen att det knappast längre fanns några praktiska möjligheter att stoppa betalningen då Bankgirocentralen på morgonen d 19 aug 1987 transporterade de optiskt läsbara skatteinbetalningskort till postgirot. Mycket talar alltså för att det redan vid den tidpunkten var för sent att återkalla betalningen.

Parterna är i målet ense om att clearing av det ifrågavarande beloppet var avslutad kl 12 d 19 aug 1987. Såsom framgår av Riksbankens yttrande innebär clearingens att överföringen av belopp mellan bankgirot och postgirot sker i flera led. Utmärkande för förfarandet är att överföringen avser nettobelopp, som är resultatet av utjämning mellan flera betalningsposter, och att den inte är primärt inriktad på den enskilda transaktionen. *Detta innebär i förevarande fall att Nordbanken senast vid clearingens måste anses ha förlorat rådigheten över beloppet. Oavsett att Postgirots bokföring av beloppet skedde först senare under dagen hade banken i vart fall efter clearingens inte längre möjlighet att återkalla betalningen.* Den återkallelse som ostridigt nådde LSt:ns uppbördsenhet ungefär kl 13 skedde således för sent. Nordbankens talan kan därför inte vinna bifall på den i första hand åberopade grunden.”¹⁵

Under 1999 kom ytterligare två fall från HD avseende den förmedlande bankens möjligheter att återkalla betalning. I ett fall, *NJA 1999 s. 793*,¹⁶ var det fråga om en banköverföring var bestående eller kunde backas av banken. Två

¹⁵ Ref. s. 34 f., min kursivering.

¹⁶ Fallet har diskuterats utförligt av Lehrberg, a.a. s. 120 ff. och 145 ff.

företag, Sun Microsystems AB (Sun) och Innovation Air Freight AB (IAF), hade avtalat att en tidigare genomförd förskottsbetalning från Sun till IAF för framtida tjänster skulle återgå, främst på grund av att Sun hade fått indikationer på att IAF hade en alltför svag ekonomi och att risk förelåg för konkurs. Återbetalningen genomfördes via banköverföring. Denna tillgick så att parterna besökte ett lokalt Nordbankenkontor, där ingen av dem var bankkund, och Sun öppnade ett nytt konto vilket krediterades av banken med det begärda beloppet. Parterna erhöll var sin undertecknad bokföringsavi om att Suns nyöppnade konto krediterats med det aktuella beloppet. Avsikten var att IAF:s konto i en sparbank skulle debiteras motsvarande belopp men detta förutsatte att IAF kunde utnyttja en kredit hos Sparbanken, vilket denna dock vägrade efter prövning, tvärtom sade Sparbanken upp IAF:s kredit i dess helhet samma eftermiddag. Sparbanken underrättade omedelbart Nordbanken att debitering inte kunde ske och därmed inte heller någon överföring bankerna emellan. Detta skedde dock efter det att Nordbankens kreditering och överlämnande av bokföringsavierna verkställdes. När Nordbanken fick detta klart för sig återtogs krediteringen genom debitering av Suns konto med lika stort belopp. Fråga var därmed om Nordbanken hade rätt att göra detta eller om en definitiv betalning kunde anses ha skett. HD:s ställningstagande blev att

*”banken redan genom kontots kreditering skall anses åta sig en betalningsförpliktelse mot kontohavaren. Om en överföring av ett tillgodohavande till mottagarens konto skall kunna fylla funktionen att utgöra betalning, måste kontohavaren också få en rätt som är frigjord från det bakomliggande förhållandet utan att behöva lyfta beloppet.”*¹⁷

HD påpekade också särskilt att eventuella misstag från bankens sida och principerna om återkallande av betalning på grund av misstagsbetalning, inte påverkade frågan om vid vilken tidpunkt en bank åtar sig betalningsskyldighet.

*”Det saknas anledning till annat synsätt än att detta åtagande skall anses vara en omedelbar följd av krediteringen, om denna skett utan förbehåll, och således utan att exempelvis bankdagens slut behöver avvaktas.”*¹⁸

¹⁷ Ref. s. 803, min kursivering.

¹⁸ A.st. HD hänvisade här till fallen NJA 1982 s. 366, 1988 s. 312, 1995 s. 25 och 1998 s. 23.

Med andra ord är *krediteringen av kundkontot* den avgörande åtgärden för en definitiv betalning i förhållande till kontoinnehavaren/betalningsmottagaren. Bankens kreditering är därmed likvärdig med en kontantbetalning med överlämnande av sedlar och mynt. Betalningsmottagaren skall således inte behöva ta ut kontanter från banken för att vara säker på sin rätt till beloppet. Skall krediteringen kunna angripas framgångsrikt måste en relevant grund härför kunna påvisas, vilket också gäller för banken som utfört krediteringen och som därmed åtagit sig en definitiv skuld gentemot kontohavaren. Kontohavaren kommer inte i något bättre läge än kontantmottagaren men heller inte i något sämre. I fallet åberopade banken i denna del förklaringsmisstag jämlikt 32 § 1 st. avtalslagen, ogiltighet enligt förutsättningsläran eller på grund av att avtalet om återbetalning mellan Sun och IAF utgjorde *pactum turpe* på grund av att det stred mot 11:4 BrB (otillbörligt gynnande av borgenär), re integra-regeln i 39 § avtalslagen på grund av den korta tiden mellan krediteringen och debiteringen av Suns konto, obehörig vinst för Sun om betalningen blev bestående samt slutligen, jämkning enligt 36 § avtalslagen av bankens betalningsskyldighet. Ingen av dessa grunder accepterades dock av HD. Banken förlorade målet. Den definitiva krediteringen av Suns konto och Suns goda tro om att banken då inte hade och, som det visade sig, inte skulle få täckning från Sparbanken, medförde att krediteringen i sig utgjorde en definitiv, oåterkallelig betalning.

Parallellt med detta fall avgjordes i HD *NJA 1999 s. 575*. I detta fall hade Sparbanken Sverige AB¹⁹ blivit utsatt för bedrägeri och i samband därmed verkställt en överföring till Nordbanken för en kunds räkning. Fråga var om Sparbanken kunde återta denna överföring eller inte. Den slutlige betalningsmottagaren hade cirka en timme efter överföringen underrättats om att betalningen skulle frysas och att säkerhet som mottagaren innehade inte skulle släppas. Banken åberopade i första hand *condictio indebiti* som grund för återkrav men i den intresseavvägning HD gjorde konstaterades att banken, till skillnad från betalningsmottagaren, hade haft viss överblick över relevanta förhållanden, att banken, återigen till skillnad från mottagaren, visat viss oaktsamhet i kontrollerna samt att ”det allmänna intresset av trygghet i omsättningen” sammantaget innebar att avväg-

¹⁹ Se föredraganden ang. namnfrågan, ref. s. 583. ”De transaktioner som målet gäller har utförts av Första Sparbanken. Första Sparbanken har därefter ombildats till bankaktiebolag och senare genom fusioner vid flera tidpunkter gått samman med andra banker och därvid ändrat firma. Den senaste fusionen skedde med Föreningsbanken AB varvid Sparbanken Sverige AB ändrade firma till FöreningsSparbanken AB. För Första Sparbanken, Sparbanken Sverige och FöreningsSparbanken används i det följande beteckningen ’banken’.”

ningen utföll till mottagarens fördel. Re integra-bestämmelsen i 39 § avtalslagen kunde inte ge banken rätt att gentemot mottagaren åberopa det svek banken utsatts för och genom 30 § avtalslagen få överföringen ogiltigförklarad. Inte heller förutsättningsläran gav banken någon återgångsgrund. Banken förlorade målet.

2.2 Det senast tillkomna fallet från HD

Så till den senaste i raden av domar avseende kontobetalningar, *NJA 2009 s. 182*. Ett företag hade skulder till sin bank på grund av lån. Inkommande betalningar gick enligt avtal med banken automatiskt i avräkning mot skulden då beloppen krediterades kontot. Vid ett tillfälle kom 2 milj. kr in på detta sätt och minskade därmed företags skuld till banken med detta belopp. Betalningen var dock 500 000 kr för stor på grund av ett misstag från betalarens företrädare, en misstagsbetalning, vilket företrädaren upptäckt och meddelat företaget/betalningsmottagaren (men inte banken) innan beloppet krediterades kontot av banken. Betalningen skedde via Internet och postgiro och misstaget var klarlagt mellan betalare och betalningsmottagare innan giringen var avslutad. Banken var dock overande om dessa omständigheter då krediteringen och kvittningen skedde. Företaget hade gentemot betalaren godtagit att återbetala beloppet men innan detta hann verkställas försattes företaget i konkurs. Betalaren hade således en ostridig fordran på företaget på återbetalning av 500 000 kr men i konkursen var detta en oprioriterad konkursfordran som knappast skulle få någon utdelning.

Kunde betalaren i detta läge vända sig mot banken och kräva tillbaka beloppet därifrån? Grunden härför enligt betalaren skulle vara att banken inte kunde få någon bättre rättsställning avseende beloppet än vad företaget haft, jfr 27 § skuldebrevslagen, eftersom det fick anses vara fråga om en enkel fordran mot banken som företaget disponerat över genom att låta gå i kvittning mot bankens huvudfordran. Godtrosförvärv till enkel fordran kan inte ske, jfr 31 § andra stycket skuldebrevslagen, som endast reglerar dubbelförfoganden.²⁰

²⁰ Jfr följande uttalande i Ds 2003:38 Finansiella säkerheter, s. 48. ”Någon närmare juridisk innebörd synes inte läggas i ordet [konto], annat än möjligtvis att det är en (teknisk) form av inlåning. Med andra ord är ”pengar som har krediterats ett konto” enligt svensk rätt inget annat än en fordran på den som upprättar och tillhandahåller kontot. I svensk rätt ges således det faktum att pengar har krediterats ett konto ingen annan rättsverkan än att detta utgör ett bevis för att man har ett krav på motsvarande belopp. I stället sätts fokus på själva fordringen.”

Högsta domstolen höll inte med om detta synsätt utan förklarade uttryckligen att reglerna i 3 kap. skuldebrevslagen om enkla skuldebrev och, analogt, enkla fordringar, inte var tillämpliga på förfoganden över banktillgodohavanden i situationer som denna. Däremot undvek domstolen noggrant att ange vilka regler som istället var tillämpliga. Efter att utförligt ha förklarat att reglerna i skuldebrevslagen inte gav tillfredsställande resultat avseende betalningar på grund av att dessa måste vara fristående från bakomliggande förhållanden, konstaterade domstolen helt kort. ”Eftersom det är ostridigt att [banken] vid kvittningen var i god tro om [betalarens] misstag, skall [betalarens] krav på återbäring från [banken] ogillas.”

3. En analys av HD:s domskäl i kvittningsdomen

Ja, vad gäller egentligen för regler för kontobetalningar? Det är tydligen i mycket en definitionsfråga. Vad är en kontobetalning, om det nu inte är ett förfogande över en fordran på banken enligt skuldebrevslagens regler? Det vill synas som om Högsta domstolen utgått från att det är en egen rättsfigur men det blir därmed vanskligt att precisera vilka regler som gäller för denna. Det finns utförliga standardavtal med detaljerade villkor för användningen av olika betaltekniker, såsom Internetbank, kontokort och giro, utöver kontoavtalen, vilka styr hanteringen av många frågor kring betalning, men dessa villkor lever knappast i ”laglöst” land. Det kan noteras att inga avtalsvillkor åberopades i rättsfallen ovan eller figurerade i HD:s domskäl och frågan kan ställas mot vilken bakgrund dessa villkor verkar. Dessutom är det ofta som i det senaste fallet fråga om krav mot annan än avtalspart som är av intresse; i fallet framställdes återgångskravet mot betalningsmottagarens bank, inte betalarens bank.

Genom det nya fallet aktualiseras frågorna hur definitivt en bankbetalning är och tidpunkten för dess verkställande. HD uttalar sig i domen om tre olika fall men i ett av dem utan ställningstagande till vad som gäller i det fallet. Först konstateras att om en misstagsbetalning mottas av betalningsmottagarens bank och krediteras mottagarens konto som ett *positivt saldo* (fordran på banken) och mottagaren försätts i konkurs innan denne hinner verkställa en återbetalning, betalaren lär ha separationsrätt gentemot konkursboet och återkravs rätt gentemot banken (det senare framgår dock inte explicit av domskälen). I vart fall om ”beloppet varit avskilt från [betalningsmottaga-

rens] övriga förmögenhet men förmodligen även i vissa andra fall.”²¹ Beloppet skulle också enligt HD kunna förföljas hos en ondtröende senare mottagare. Med andra ord kan man säga att *godtrosförvärv till betalning* för senare led är nödvändig förutsättning för att få behålla beloppet i de fall betalaren använt misstagsbetalningen för en egen betalning.²² Samtidigt utgör detta ett exempel på undantag från principen att godtrosförvärv förutsätter positivt lagstöd, såvida inte en utsträckt analogi med 14 § skuldebrevslagen skall anses räcka som lagstöd.

Den angivna regeln lär gälla för betalning med kontanter men således enligt HD även för bankbetalning. För hanteringen av kontanter återoppar HD en jämförelse med 14 och 15 §§ skuldebrevslagen. Det låter sig sägas att besittning till sedlar och mynt ger fullständig förfogandelegitimation och möjlighet till godtrosförvärv för en senare mottagare i enlighet med 14 § skuldebrevslagen, men att återropa negotiabiliteten i 15 § skuldebrevslagen ter sig inte så relevant. Jämförelsen med löpande värdepapper haltar genom att det inte finns någon gäldenär till sedlar och mynt som skulle kunna vilja göra invändningar mot borgenärens betalningskrav efter att denne i god tro fått sedlar och mynt i sin hand som betalning. Inte sedan guldmyntfoten avskaffades 1931 har den svenska kronan kunnat växlas in till något annat värde.²³ Kontanter är värden *i sig* så länge de utgör legalt betalningsmedel och vi har en fungerande valuta i landet. Någon fråga om negotiabilitet avseende invändningsmöjligheter mot ondtröende eller godtröende borgenär bör därmed inte kunna uppstå.

Därefter behandlar HD fallets egentliga fråga med resultatet att, *om misstagsbetalning sker och betalningsmottagaren har en skuld till sin bank och ett kvittningsavtal med banken bortfaller betalarens återkravsmöjlighet mot banken*

²¹ Ref. s. 187. HD hänvisar här till NJA 1985 s. 178 (Kalmar varv, separationsrätt p.g.a. ogiltigt leveransavtal), NJA 1963 s. 502, NJA 1994 s. 506 och NJA 1995 s. 367 II (samtliga om separationsrätt enligt lagen (1944:181) om redovisningsmedel, direkt eller analogt tillämplad), samt Håstad, Sakrätt, 6 uppl. 1996, s. 203 f. och 173 ff. och Lindskog i Festschrift till Wennberg, 2009, s. 241 not 51. Numera kan här också hänvisas till NJA 2009 s. 500 ang. separationsrätt till medel som fränhänts kändan genom brott.

²² Godtrosförvärv av betalningar diskuteras utförligt i en examensuppsats, Carl Lidqvist, Om godtrosförvärv och vindikation av banköverföringar, Juridiska fakulteten, Stockholms universitet, höstterminen 2009.

²³ Se dock för annan uppfattning Dan Hanqvist, Staten som gäldenär i och garant för penningväsendet, Förvaltningsrättslig Tidskrift 2005 s. 251 (256 ff.) och Niels C. Andersen & Helene Vinten, Betalningssystemer, i Lennart Lynge Andersen (red.), Videregående kreditret, Handelshøjskolen i København, Thomson Reuters, København 2008, s. 70 not 11, ”Sedler og mønter udgør en fordring på Nationalbanken.”

då kvittning sker enligt avtalet och banken är i god tro om misstaget. Denna regel kan, som nyss sagts, också tillämpas då betalningsmottagaren använt beloppet för en betalning till någon godtroende tredje man. Någon förföljelse rätt föreligger då inte.²⁴ Misstagsbetalaren har kvar sin återkravs rätt mot betalningsmottagaren enligt reglerna för *condictio indebiti*, om förutsättningarna härför är uppfyllda, men har mottagaren försatts i konkurs utgör rätten endast en eventuell, oprioriterad konkursfordran.

Slutligen nämner HD att ställning inte tas till följande fall.

”Som parterna har fört sin talan finns ingen anledning att ta ställning till om en bank, som genom clearing eller annorledes i god tro om ett misstag mottar ett belopp från betalarens bank med fri förfoganderätt men på villkor att betalningsmottagarens konto krediteras, redan vid mottagandet – och oberoende av om kvittning eller annan disposition verkställts innan den mottagande banken råkat i ond tro om misstaget – får en oangripbar rätt till beloppet.”²⁵

Således frågan om banken får en oangripbar rätt till misstagsbeloppet *redan vid mottagandet*, innan beloppet krediterats mottagarens konto, om banken var i god tro om misstaget vid mottagandet men kommer i ond tro innan kreditering eller någon disposition sker.

Det är svårt att avgöra vad som avses med detta uttalande från HD. En kontobetalning mellan två banker består normalt i ett meddelande om att ett visst konto skall krediteras samt (underförstått) att clearing och avveckling skall ske mellan bankerna via Rix eller annat clearingsystem.²⁶ Banken ”mottar” inget belopp från avsändaren som på något sätt skulle kunna ”mellanlanda” hos banken och under ”mellanlandningen” kunna bedömas som tillkommande banken med ”oangripbar rätt”. Meddelandet med betalningsordern har alltid en betalningsmottagare och bokförs därmed direkt på det kontot. Möjligen menar HD att man bör se betalningsordern i sig som beloppet den uttrycker och som därmed kan disponeras över på olika sätt samt

²⁴ Detta kan ställas i kontrast mot den långtgående förföljelse rätt genom surrogation HD anser vara möjlig i NJA 2009 s. 500, men där var inte fråga om någon tro, vare sig ond eller god, hos senare led i kontoöverföringskedjan utan om rättsverkningarna av beloppets bibehållna identitet både i sig, eller som föremål för samäganderätt eller som redovisningsmedel.

²⁵ Ref. s. 188.

²⁶ Clearing och avveckling beskrivs kortfattat av Johansson, a.a. s. 148 ff., se även Den svenska finansmarknaden 2008, s. 75 ff., utg. av Sveriges Riksbank 2008 (http://www.riksbank.se/upload/Dokument_riksbank/Kat_publicerat/Rapporter/2008/finansmarknaden2008_sv.pdf).

skulle kunna innebära en rätt att få betalarens konto definitivt debiterat och att utföra en egen definitiv kreditering, omedelbart i och med att ordern kommunicerats med banken. Detta kan också uttryckas på det sättet att *definitiv betalning* skulle kunna anses ske tidigare än vid kreditering av mottagarkontot, nämligen redan vid mottagandet av betalningsordern. Men HD tar som sagt inte ställning till denna möjlighet. Denna tanke får möjligen stöd av en passus i *NJA 1999 s. 793*. HD var i domskälen i det fallet noga med att påpeka att man inte tog ställning till om definitiv betalning kunde anses ha skett för den händelse en bank *i förväg* utställde och överlämnade till kontohavaren ett bevis om kreditering, innan själva krediteringen genomfördes, eftersom i fallet kreditering och överlämnande av bokföringsavin skedde i stort sett samtidigt.

4. När sker definitiv betalning?

Det kvarstår därmed en väsentlig fråga. Hur tidigt i händelsekedjan för en kontobetalning kan fullbordanspunkten ligga? Frågan kan dels gälla utåt gentemot kontohavare, dels internt mellan bankerna och ytterst betalaren. Krediteringen av beloppet på mottagarkontot ter sig som ett naturligt faktum att anknyta till men i båda de nämnda domarna har HD således antytt att något annat, tidigare faktum skulle kunna vara relevant, såsom i förtid utställt bevis om betalning eller mottagande av betalningsorder. En sådan regel skulle avvika från ”kontantregeln”, eftersom i det fallet betalning aldrig skett förrän sedlar och mynt fysiskt överlämnats, vilket skulle motsvara den faktiska konteringen, men skulle stå mer i linje med det amerikanska regelsystemet och UNCITRAL:s modellag. Utan lagstöd, såsom hittills varit fallet i svensk rätt, måste dock ett sådant ställningstagande bygga på antingen ändamålsöverbälganden bakom en i praxis etablerad regel eller avtalstillämpning och tolkning. Eftersom ställningstagandet skall ha genomslag sakrättsligt både vad gäller omsättningskydd och borgenärsskydd för att kunna fungera, ter det sig svårt att endast förlita sig på eventuella avtalsskrivningar.

Betaljänstdirektivet har inte någon uttrycklig reglering av när en definitiv betalning tidigast skall anses ha skett och om denna tidpunkt kan tidigareläggas men möjligen kan en reglering anses följa indirekt av reglerna angående godkännande (auktorisering) av betalningstransaktioner och betalningsorders oåterkallelighet i art. 54 och 66.²⁷ En förutsättning för slutlig,

²⁷ Se 5 kap. 14 och 15 §§ betaltjänstlagen.

definitiv debitering av en betalares konto är att debiteringen ifråga godkänts av betalaren genom auktorisation för betalningsförmedlaren att debitera kontot. En sådan auktorisation kan lämnas i förväg och den kan återkallas senast samtidigt med att en betalningsorder kan återkallas, vilket som huvudregel är dagen före betalningsdagen. Har en betalning skett enligt order och var den auktoriserad skall den krediteras mottagarens konto och vara tillgänglig för denne senast vid slutet av nästföljande bankdag, art. 69 och 73. Mera i detalj anges att krediteringen skall ske på betalningsmottagarens betalningsförmedlars konto senast dagen efter transaktionsdagen och att den då också skall göras tillgänglig för mottagaren. Därefter kan återbetalning krävas endast om det rör sig om en transaktion initierad av eller via en betalningsmottagare, exempelvis en kreditkortsbetalning, och auktorisationen inte haft uppgift om exakt belopp samt det debiterade beloppet ”överstiger det belopp som betalaren rimligen kunde ha förväntat sig med hänsyn till sitt tidigare utgiftsmönster, villkoren i ramavtalet och relevanta omständigheter”, art. 62.1 b).

Omvänt bör allt detta betyda att möjligheterna till *återbetalningskrav* tidsmässigt som mest kan omfatta tre bankdagar. Ett *återkallande* av betalningsordern kan ske senast i slutet av den bankdag som föregår den avtalade dagen för genomförande, art. 66 och 64, och ett *återbetalningskrav* kan framställas fram till dagen efter transaktionsdagen, art. 69 och 73 motsatsvis. Uppstår önskemålet om återtagande/avstående *tidigare* än dagen före transaktionsdagen kan betalaren fritt återta en avgiven betalningsorder. Det föreligger inget uttryckligt hinder för en bank att åta sig skuld/betalningsskyldighet gentemot en betalningsmottagare innan banken erhållit valuta från en betalare men betalaren kan inte åläggas en oåterkallelig betalning tidigare än transaktionsdagen enligt betalningsordern. Definitiv betalning i betydelsen oåterkallelig betalning i förhållande till betaltjänstleverantörerna skulle därmed ske i och med krediteringen av mottagarens betaltjänstleverantörs konto, vilket i normala fall är detsamma som kreditering av mottagarens konto.